

Mürsəl İrəvanlı,
Yazıçı-publisist,
M. Qorki adına
Beynəlxalq
mükafat laureatı
Gəncə şəhəri

(əvvəli ötən sayımızda)
IV yazı

Nəticədə Quba xanlığı ərazisində vaxtilə yerləşdirilən bütün erməni ailələri son nəfərədək köçüb Şimali Qafqaz və Həştərxana getdilər.

Çar Rusiyasının ikili siyasəti o dövrdə regionda sabitliyini saxlanmasına əngəl törədirdi. II Yekaterina hökuməti bir tərəfdən Şərqi Zaqafqaziyada Quba xanlığının mövqelərinin möhkəmlənməsindən Türkiyə və İrana qarşı canlı çəpər kimi istifadə edirdisə, digər tərəfdən bu xanlığın imkanlarının genişlənməsinə, digər xanlıqları birləşdirmək istəyinə mane olurdu. Ona görə də öz agentləri vasitəsilə elə konfliktlər yaradır, Fətəli xanın başı elə qarışdırılırdı ki, onun Rusların himayəsinə ehtiyacı olurdu. İndinin özündə adam bu mürəkkəb və qərəzli diplomatik siyasət oyunlarına heyərlənməyə bilmir.

Erməni tacirlərinin eyni vaxtda rus gizli dəftərxanasına, Gilan xanlığına, Quba və digər xanlıqlara məharətlə məlumat aparıb-gətirmələri, uydurma "dəlillər"lə siyasətçi Fətəli xanı çaşbaş qoymaları da adama qeribə gəlir, daha doğrusu təəccübləndirir. Onların bu xidmətləri sayəsində erməni tacir ailələri İran və Türkiyədən köçüb Azərbaycanın ən münbit torpaqlarında məskunlaşır, hətta gömrükxanalarda ən az gömrük rüsumu verirdilər.

XVII əsrin sonlarında Zaqafqaziya şəhərləri arasında ən çox hərəkət edən, könüllü olaraq yerdən-yerə köçən ermənilər olmuşdur. Rus taciri Y. Skvartsovun ticarət gəmisinə həddən artıq yük vurduğuna görə Dərbənd yaxınlığında qəzaya uğraması ilə əlaqədar olaraq Fətəli xanın əleyhinə kompaniya yarandı. Onu günahlandırmaq istəyənlər mayor Mirzabek Vahanovdan məharətlə istifadə etdilər. Əsas məqsəd nəyin bahasına olursa-olsun Fətəli xanı nüfuzdan salmaq idi. Vahanovun təhriki ilə erməni tacirləri yalançı şahidlik etmiş, uzun sürən mübahisə və münaqişələrə şərait yaratmışlar. Sonradan bəlli olmuşdur ki, gəmiyə artıq yük vuran da, onun qəzaya uğramasına bais olan da məhz erməni tacirləridir.

O zaman Şamaxıda, Dərbənddə və qeyri bölgələrdə yaşayan və əsasən ticarətlə günlərini başa vuran ermənilər əhalinin məşğuliyyəti, milli məsələlərə münasibəti, hətta saray

intriqaları barədə qubernatora və hətta birbaşa Xarici İşlər Kollegiyasına danos verirdilər. Şamaxılı erməni Arutyun Kondalyanın Rus çinovniklərinə ötürdüyü saxta məlumatlar daha dəhşətli idi. Gürcü çarı II

qardaş-qardaşa qarşı vuruşurdu.

XVIII əsrin sonlarında II Yekaterinanın aşnası Valeryan Zubovun komandanlığı altında Rus qoşunları Azərbaycana yürüş etdi. Əlbəttə ki, o zaman Azer-

Çar Rusiyasının ikili siyasəti o dövrdə regionda sabitliyini saxlanmasına əngəl törədirdi. II Yekaterina hökuməti bir tərəfdən Şərqi Zaqafqaziyada Quba xanlığının mövqelərinin möhkəmlənməsindən Türkiyə və İrana qarşı canlı çəpər kimi istifadə edirdisə, digər tərəfdən bu xanlığın imkanlarının genişlənməsinə, digər xanlıqları birləşdirmək istəyinə mane olurdu. Ona görə də öz agentləri vasitəsilə elə konfliktlər yaradır, Fətəli xanın başı elə qarışdırılırdı ki, onun Rusların himayəsinə ehtiyacı olurdu. İndinin özündə adam bu mürəkkəb və qərəzli diplomatik siyasət oyunlarına heyərlənməyə bilmir

baycan Rusiyaya meyl edən ayrı-ayrı adamlar da baş qaldırırdı. *Məsələn, Kəlbəli xan Gürcüstan çarı II İrakli vasitəsilə Naxçıvan xanlığının Rusiyanın vassallığına qəbul olunmasına çalışırdı. Yardım üçün Ru-*

landırılır, zor gücünə atababa yurdundan qovulur, təqiblərə, hədə-qorxulara məruz qalırdı.

Cənubda rusların mövqeyini möhkəmlətmək məqsədilə Türkiyə, Suriya, Livan, Fransa, Yunanistan,

El köçdü, yurdum qaldı

Cənubda rusların mövqeyini möhkəmlətmək məqsədilə Türkiyə, Suriya, Livan, Fransa, Yunanistan, İran və digər ölkələrin ərazisində məskunlaşan erməni zümrələrinin nümayəndələrini Qafqaza köçürmək üçün ciddi təbliğat işləri aparılırdı. Qeyd olunurdu ki, onların ailə üzvlərinə Rusiya ərazisində xüsusi imtiyazlar veriləcək, mənzil başına sağ-salamat çatmaq üçün rus əsgərləri onları müşayiət edəcək. Bir qədər sonra xüsusi hazırlanmış xəfiyyə dəstələri hələldə oluqları İran və Türkiyə dövlətlərinə göndərilir, onlar da cəsusluq tapşırıqlarını can-başla yerinə yetirirdilər. Ona görə çarizm ermənilərin İran və Türkiyə sərhədi boyunca yerləşdirilməsinə ciddi əhəmiyyət verirdi

siyaya müraciət etdiyinə görə 1797-ci ildə Ağa Məhəmməd Şah Qacar Kəlbəli xanın gözlərini çıxartdırdı. Bundan sonra isə əhalinin böyük bir qismini İranın içərilərinə köçməyə məcbur etdi.

Ümumiyyətlə, son yüzilliklərdə başımıza gətirilən bəlalər, soyqırım, köçürmələr, qırğın və talanlar əsasən rusların Azərbaycana işğalından sonra yeni mərhələyə qədəm qoymuş və bu prosese yeni stimül verilmişdir.

1796-cı ildə Qafqaza bəd niyyətlə, ordu ilə yürüş edən çar generalı V. Zubov bu istiqamətdə daha ciddi fəaliyyət göstərmişdir. Zubovun Qafqaza hücumundan sonra, xüsusilə Ön Qafqaz ərazisində II İraklinin bəzi Azərbaycan xanlarını öz təsiri altına salması və bunun da nəticəsində onların Rusiyaya meyl etmələri Ağa Məhəmməd Şah Qacarı ciddi şəkildə narahat edirdi. Ona görə də Şah Naxçıvana, İrəvana, Tiflisə və xüsusən də Qarabağa yürüşlər təşkil edirdi.

Bu yürüşlər dövründə də yerli əhali, xüsusilə Qacar hakimiyyətinə tabe olmaq istəməyən əhali ciddi cəza-

İran və digər ölkələrin ərazisində məskunlaşan erməni zümrələrinin nümayəndələrini Qafqaza köçürmək üçün ciddi təbliğat işləri aparılırdı. Qeyd olunurdu ki, onların ailə üzvlərinə Rusiya ərazisində xüsusi imtiyazlar veriləcək, mənzil başına sağ-salamat çatmaq üçün rus əsgərləri onları müşayiət edəcək. Bir qədər sonra xüsusi hazırlanmış xəfiyyə dəstələri belə oluqları İran və Türkiyə dövlətlərinə göndərilir, onlar da cəsusluq tapşırıqlarını can-başla yerinə yetirirdilər. Ona görə çarizm ermənilərin İran və Türkiyə sərhədi boyunca yerləşdirilməsinə ciddi əhəmiyyət verirdi.

Şərqi və Qərbi Azərbaycanın, həmçinin Gürcüstanın ən münbit torpaqlarında, daha əlverişli iqlim şəraiti olan zonalarda rus və erməni əhalisi yerləşdirilirdi. Tarixçi S. Qlinkanın 1831-ci ildə Moskvada çap olunan kitabında ermənilərin Ön Qafqaza köçürülməsi barədə geniş məlumat verilib (bax: Opisanıya pereseleniya Armiyan Azerbaydanskix v peredelı Rossii. Proqres nəşriyyatı, 1831, Moskva).

Həmin dövrdə strateji məntəqələrdən müsəlmanların sıxışdırılıb çıxarılmasına, onların yerinə "etibarlı əhalinin", xüsusilə ermənilərin yerləşdirilməsi məsələsi ön planda idi. 1813-1828-ci illərdə azərbaycanlı əhalinin xeyli hissəsi İrəvan quberniyasından qovuldu və ermənilər kütləvi surətdə onların evlərinə yerləşdirildi. Məşhur rus rəssamı V. Moşkov bu hadisəni rəsm edib xüsusi olaraq Peterburqa çar I Nikolaya göndərib. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu köçürmələr heç də təsadüfi xarakter daşıyırdı, xüsusi məkrli proqram əsasında icra olunurdu.

(ardı var)